

УДК 94:[63-051:070.489]"1921/1929"(045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2022-2-55-65

ГОЦЛОВСКИ Яцек Цезарій,
аспірант кафедри археології
та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4640-7135>
e-mail: jacek.goclowski@msz.gov.pl

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО ДОБИ НЕПУ У ПУБЛІКАЦІЯХ ЖУРНАЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН»

У статті здійснено історіографічний аналіз висвітлення на сторінках фахового видання «Український селянин» процесу впровадження нової економічної політики (1921–1929 рр.) в Україні. Увага акцентована на історичних подіях, пов'язаних з умовами розвитку соціально-економічного і політичного життя українського села 1920-х рр., з'ясуванні і критичній оцінці основних напрямів радянської аграрної політики. З'ясовано, що предметом дослідження у публікаціях «Українського селянина» була податкова політика, динаміка розвитку заможних селянських господарств, застосування найманної праці на селі, діяльність кооперативних об'єднань, культурно-освітня робота та інші аспекти життя українського селянства у добу НЕПу.

Ключові слова: українське селянство, нова економічна політика, селянське господарство, податкова система, хлібозаготівлі українська історіографія

Постановка проблеми. У дослідженні проблем аграрної історії України з позицій сучасної методології важливу роль відіграють фахові наукові видання і, зокрема перший спеціалізований селянознавчий часопис «Український селянин». Одним з провідних тематичних напрямів журналу є дослідження нової економічної політики (НЕПу), яка прийшла на зміну «воєнному комунізму». Аналіз засвідчує, що на сторінках журналу вміщена значна кількість публікацій, присвячених передумовам та самому процесу впровадженню нової економічної політики (1921–1929 рр.), коли гостро стояли проблеми модернізації аграрного сектора, від якого залежала стабільність розвитку усього економічного комплексу.

Положення і висновки авторських матеріалів засвідчують намагання авторів простежити глибинні соціально-економічні процеси, що відбувалися на селі у добу НЕПу, у тому числі і на рівні окремого селянського двору і родини. Важливими вбачаються спроби всебічного дослідження особливостей землекористування та виробничого потенціалу і доходності селянських господарств – ключових питань українського селянства. Виходячи з цього, є підстави стверджувати, що заявлена тема не втрачає своєї актуальності та потребує подальшої наукової розробки.

Цим також зумовлена і **мета статті**, яка полягає в аналізі змісту і тематики журналу «Український селянин» та з'ясуванні особливостей висвітлення на його сторінках історії українського села доби нової економічної політики (1921–1929 рр.).

Аналіз досліджень і публікацій. З'ясовано, що до проблеми висвітлення на сторінках журналу «Український селянин» аграрної історії України зверталися окремі дослідники, обмежуючись лише деякими аспектами минулого українського села різних періодів. До розкриття теми аграрної реформи 1861 р. на сторінках «Українського селянина» звертався О. А. Бундук [1, 25–32]. Висвітлення аграрних проблем доби революційних подій 1917–1921 рр. торкалися О. А. Житков [2, 230–241], В. О. Кирєєва [3, 46–56], А. Г. Морозов [4, 90–95], аграрної політики П. Скоропадського – О. М. Тараненко [5, 39–44]. Історію селянства в іменах розглядав В. В. Гоцуляк [6, 25–32].

Однак ці розвідки не носили комплексного характеру і охоплювали лише окремі періоди випуску часопису. А історіографічний аналіз висвітлення в «Українському селянині» теми українського села доби НЕПу досі залишався поза увагою науковців.

Виклад основного матеріалу. Актуальність вивчення періоду історії, який в історіографії отримав назву як доба НЕПу сьогодні визначається тим, що у ті роки розгорталися процеси,

які лягли в основу усіх наступних історичних подій і коли ще був можливим пошук і вибір шляхів подальшого суспільного та економічного розвитку. Науковий інтерес до цієї проблеми знайшов відображення і на сторінках «Українського селянина».

Досліджено, що економічне становище, у якому опинилося на початку 1920-х рр. українське селянство, на сторінках «Українського селянина» одним з перших порушив С. В. Кульчицький у своїй статті «НЕП в загальноісторичному контексті», цілком слушно зауважуючи, що для того, «щоб зрозуміти внутрішню природу НЕПу та поставити його в контекст всієї стратегії ленінської партії більшовиків, треба проаналізувати цю політику в більш широкому плані».

Розглядаючи витоки НЕПу, С. В. Кульчицький підкреслює, що політика «воєнного комунізму» виявилася об'єктивно нежиттєздатною, а устрій, що постав після паузи у вигляді НЕПу ще називають сталінським соціалізмом. Це був симбіоз первинної комуністичної доктрини з ленінською новою економічною політикою. А деякі елементи ринку, – вважає автор, надали йому певну стійкість, завдяки чому він протримався шість десятиліть.

До використаних Й. Сталіним елементів НЕПу науковець відносить товарно-грошові відносини і ринок, які залишалися під цілковитим контролем держави. При цьому селянське господарство не було експропрійоване до кінця, як це передбачалося раніше: від нього залишилась присадибна ділянка [7, 7–9].

Як продовження поставленого питання ці та інші аспекти нової економічної політики розглядаються іншими авторами публікацій журналу. Серед них, на наш погляд, цілком логічно одним з найголовніших пріоритетів у дослідженні проблематики НЕПу стало всебічне висвітлення системи оподаткування як ключового питання нової економічної політики. Ще у першому випуску журналу «Український селянин» до цієї теми звернувся С. В. Корновенко у статті «Податкова політика більшовиків в українському селі в 1921–1923 рр.».

Характеризуючи тодішню ситуацію, він констатував, що «воєнний комунізм» з його непродуманою податковою політикою на селі, дедалі більше розорював українське селянство, зумовлював його невдоволення радянською владою». Зроблено висновок, що розпочавши реорганізацію соціально-економічної сфери з перегляду податкової справи на селі, радянська влада використовувала її як інструмент маніпуляції селянством, його розколу. Хоча у цілому, – вважає автор, заміна продрозверстки продподатком значно полегшила матеріальне становище українського селянства, у порівнянні з хаосом та терором періоду «воєнного комунізму».

На основі аналізу податкової системи початкового етапу впровадження НЕПу, автор з'ясовує, що дрібність нововведених податків, невизначеність методів їх вилучення, призводили до непорозуміння влади з селянством. До того ж більшість податківців були мало обізнаними із законодавчою базою податкової сфери і мали низький освітній рівень. Тому працівники податкової системи продовжували вилучати продподаток, як і продрозверстку силовими методами.

Враховуючи досвід першого року непівської податкової кампанії, – йдеться у статті, у 1922 р. було зроблено крок у напрямку уніфікації селянських податкових платежів. Продподаток було замінено єдиним натуральним податком, який замість великої кількості податків передбачав шість видів з правом вибору селянином виду продукції для здачі. Ще одним кроком став, запроваджений у 1923 р. єдиний сільськогосподарський податок, який замінював численні форми оподаткування, які на той час існували – продподаток, трудгужподаток, подвірно-грошовий податок, разовий податок на відбудову сільського господарства, загальногромадський та 5 інших податків, що встановлювалися губвиконками та окрвиконками.

Критично оцінюючи податкові новації перших двох років НЕПу, С. В. Корновенко зазначає, що натуральна частина, сплачувана селянами за єдиним сільгосподатком 1923 р., вимагала чималих додаткових витрат на її

транспортування і збереження. До того ж на реалізацію своєї продукції у селян було лише два місяці, оскільки більшу її частину сплачувану за єдиним сільгосподатком, селянин мав віддати до 1 листопада.

Негативно на виконання податкової кампанії впливала також половинчаста форма сплати єдиного сільгосподатку (натурою та грошима). Грошові еквіваленти не завжди відповідали натуральній частці, що ускладнювало виконання селянством своїх зобов'язань перед державою. Визначення грошового еквіваленту податку залежало від середньої ринкової ціни на хліб, курсу інфляційного радзнаку. Все це наносило збитки селянам, а тому, на думку автора, а тому така форма оподаткування була не достатньо ефективною. Її завдання полягало не у рівномірному, регулюючому розподілі матеріальних благ, а в якомога більшому вилученні коштів у селянства України [8, 41–43].

Дослідження трансформації податкової політики радянської влади в українському селі на початку НЕПу відображені у наступній статті С. В. Корновенка (у співавторстві з А. Г. Морозовим). У ній йдеться про те, що з утвердженням НЕПу потреби розвитку сільського господарства вимагали перегляду діючих законодавчих актів, всієї аграрної політики та практики. У першу чергу це стосувалося податкової системи.

Автори статті підкреслюють, що економічні перетворення нової економічної політики не зачіпали глибинних засад «воєнно-пролетарської» політичної системи. Розпочавши реорганізацію економіки із перегляду податкової політики на селі, більшовики використовували податки, як інструмент для маніпуляції селянством, його розшарування, утримання влади у своїх руках. Тому податкова система набувала суперечливого характеру – з одного боку вона давала можливість селянству господарювати на ринкових засадах, з іншого боку податки суворо регламентували цю діяльність, направляючи стихію капіталізму в русло державного капіталізму, а у перспективі – соціалізму.

Стимулюючи підвищення ефективності селянської праці, податкова система, через свою недосконалість, зводила нанівець бажання селянина працювати. Чисельні пільги, які роздавались злидарям без з'ясування причин їх бідності, лягали тягарем на економічно потужні селянські господарства, гальмуючи їх розвиток, розвиваючи бездіяльність пільговиків [9, 230–235].

Аналіз податкової політики радянської влади в українському селі завершального періоду НЕПу і розгортання суцільної колективізації став предметом наукової розвідки С. А. Міняйло, яка перехід до державно-адміністративного управління сільським господарством (колективізації) визначає як один із найжорстокіших кроків радянського уряду щодо індивідуального селянського господарства, наслідком чого став, зокрема, голодомор 1932–1933 рр.

Як і в попередній період, одним із засобів тиску, – доводить авторка, стала податкова політика радянської влади на селі, яка реалізовувалася через комплекс заходів, спрямованих на залучення більшої частини селянства до колективного господарства шляхом обмеження або надання пільг під час стягнення податкових виплат. На початку 1930-х рр. податкова політика в українському селі мала сприяти розвитку радгоспно-колгоспної системи. Передбачався перехід від прогресивного до пропорційного оподаткування колгоспів. Прибуток, що підлягав оподаткуванню, визначався за нормами прибутковості, які для колгоспів були зменшені.

Авторка акцентує увагу на тому, що радянський уряд, прагнучи не допустити розширеного використання індивідуального оподаткування, встановив ознаки, за наявності яких господарства могли вважатися «куркульськими» та оподатковувалися в індивідуальному порядку. Із кінця 1930 р. місцеві органи влади отримали право змінювати їх, посилаючись на особливості місцевих умов. Відсутність чіткої системи оподаткування та надмірні стягнення з окремих категорій селянства дало підстави авторам статті стверджувати, що вона носила репресивний характер щодо індивідуальних господарств [10, 208–211].

Аналізуючи висвітлення доби НЕПу на сторінках «Українського селянина», не можна обійти увагою низку наукових розвідок, у яких розглядаються особливості радянської політики щодо заможного селянства у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.). Передусім, це публікації В. М. Лазуренка, В. Є. Паскаленка та В. І. Кравченка, у тому числі й підготовлені ними у співавторстві [11, 236–240; 12, 215–218; 13, 202–206; 14, 21–24; 15, 98–100; 16, 257–259].

Так, у своїй спільній статті В. М. Лазуренко і В. І. Кравченко, зазначають, що у доколгоспний період заможне селянство (за радянською термінологією «куркульство»), було елементом

майнової дискримінації селянства, наслідком розвитку дрібно-товарного одноосібного виробництва. Заможні селяни, у порівнянні з іншими соціальними групами, мали на той час сталі, добре забезпечені робочою худобою та реманентом господарства. Вони прагнули до розширення власного земельного наділу та ефективного його використання. Заможник був зацікавлений у наслідках своєї праці на землі і це мало великий вплив на піднесення його господарства [15, 98].

Автори статті формулюють тезу про те, що економічно міцне приватне селянське господарство ніяк не вписувалось у тогочасну соціально-економічну та суспільно-політичну модель СРСР з її ставленням до селянства, як до буржуазного класу. А відтак з кінця 1920-х рр. заможне селянство зазнавало з боку держави безперервних утисків, які гальмували його господарсько розвиток. Ситуація ускладнювалась і тим, що середняк, накопичуючи матеріальні ресурси і засоби виробництва, теж переходив у розряд «куркулів». Тому у подальшому курс на ліквідацію заможних груп села став одним з магістральних в аграрній політиці радянської держави.

У свою чергу, – стверджують автори, в очах заможного селянства держава, яка руйнувала сформований століттями світ самобутньої української селянсько-землеробської ментальності теж не викликала позитивних асоціацій. Апогею боротьба радянської влади із заможними групами українського села досягла під час хлібозаготівельних кампаній другої половини 1920-х рр., коли органи влади відкрито нехтували будь-які форми законності, вдаючись до насильницьких методів.

Слушним видається висновок В.М. Лазуренка і В.І. Кравченка про те, що «селянство доколгоспної доби реалістично усвідомлювало згубність радянської політики по відношенню до заможного селянства, адже воно було реальним свідком того, що ніякого «куркульського засилля» на селі наприкінці 1920-х років не існувало». А селянські господарства, які підпадали під більшовицьке тлумачення як «куркульські», були просто міцнішими і заможнішими від господарств інших груп селянства. Вони стали такими, як правило, лише завдяки невтомній праці, енергії та господарському хисту їх власників [15, 100].

У кількох випусках «Українського селянина» тему заможного селянства послідовно розвиває В. М. Лазуренко. Зокрема, особливу увагу привертає висвітлення ним на сторінках селянознавчого часопису характеру і особливостей становлення, формування і подальшої еволюції фермерського укладу господарювання в Україні у період НЕПу, переосмислення і уточнення існуючих оцінок молодого українського фермерства, його місця і ролі у розвитку сільськогосподарського виробництва.

Опираючись на широкий джерельний матеріал, науковець у статті «Динаміка розвитку заможного селянського господарства товарного типу в період розквіту НЕПу (1924–1927 рр.)» розкриває особливості складу та питомої ваги селянських господарств фермерського типу у зазначеному періоді. При цьому з'ясовує, що фермерські господарства мали вищі показники за продуктивністю вироблюваної продукції, передусім зернової.

Як засвідчує узагальнений автором великий масив статистичних даних, зростання виробництва зернових культур у розрахунку на душу сільського населення в 1925–1927 рр. відбувалося в основному за рахунок фермерських, тобто міцних і середняцьких господарств. Так, збір пшениці з розрахунку на одного члена родини у 1925 р. у міцних господарствах степової зони (понад 16 десятин землі) становив 51,6 пуда при середньому показнику 21,5 пуда. У 1927 р. ці показники були 73,1 і 29,6 – відповідно [13, 204]. Характерно, що ця тенденція мала місце в усіх регіонах України.

Щодо тяглової сили, то показовим є наведені автором дані про те, що пересічно по Україні динаміка забезпеченості 100 господарств робочими кіньми і волами характеризувалася такими показниками: 1925 р. – 79, 1926 р. – 86, 1927 р. – 91 голів. Питома вага безтяглових господарств зменшувалася повільно і виглядала таким чином: 1925 р. – 46,3 %, 1926 р. – 44,7 %, 1927 р. – 41,7 %. Зрозуміло, що фермерські селянські господарства мали краще забезпечення тяговою силою. Якщо 71,1 % селянських господарств із площею засіву до 0,1 га і 44,5 % із площею засіву до 1,1 га не мали ніякої худоби, то серед фермерських господарств (статистика ЦСУ їх кваліфікувала як «заможницькі і середняцькі») з площею засіву понад 2,1 га худоби не мали лише 23,0 % [13, 205].

Досліджуючи подальшу динаміку фермерства у добу НЕПу, В. М. Лазуренко підкреслює, що злет у становленні фермерських селянських господарств відбувався в період, коли фактично вже було взято курс на форсовану індустріалізацію, кошти для якої можна було взяти лише від селянства. При цьому більшість радянського керівництва вважала за необхідне у той, чи інший спосіб покінчити з економічно незалежною соціальною верствою селян-власників. Користуючись монопольною можливістю, держава встановлювала ціни на зерно та іншу продукцію, що були вигідні передусім їй, а не селянинові-продавцю. Держава у різний спосіб прагнула примусити селян купувати промтовари за вищими цінами, а свою продукцію, передусім хліб, продавати за нижчими.

Саме звідси беруть витоки кризові явища з хлібозаготівлею, – робить висновок науковець. За невиконання твердого завдання з хлібозаготівлі селяни зазнавали всіляких переслідувань. Тільки навесні 1929 р. в Україні було описане майно 18 тис. 264 селянських господарств. З них понад 8 тис. було продано на торгах, а до кримінальної відповідальності було притягнуто 1150 селян. Посилення репресій зумовило скорочення господарської активності фермерських господарств. Логічним наслідком цього стали кількісні та якісні зміни у бік зменшення цієї категорії найбільш активної у господарсько-економічному відношенні селянства. Так, чисельність господарств фермерського типу в Україні вже у 1928 р. порівняно з 1927 р. зменшилася на 27, 5%.

Підсумовуючи свої студії, В. М. Лазуренко робить висновок, що «ставши заручником набравшої сили тоталітарної системи, головним об'єктом знавіснілого політичного цькування, молоде українське фермерство на зламі 1920-х – 1930-х рр. ХХ ст. повністю зійшло з історичної арени» [13, 202–206].

Ще один важливий аспект впровадження нової економічної політики – залучення найманої праці для роботи у селянських господарствах на сторінках «Українського селянина» у кількох публікаціях висвітлює О. В. Десятніков. Свої студії він цілком логічно розпочинає із статті «Передумови застосування найманої праці в селянських господарствах України в умовах НЕПу». Він з'ясував, що заборона Декретом «Про землю» найму робочої сили в землеробстві стримала цей процес, але не зупинила. Реальна практика швидко показала, що така заборона при збереженні дрібного приватного виробництва обертається, передусім, проти незаможних верств селянства, які отримали землю, але не мають необхідних засобів виробництва.

До того ж, – доводить автор, передумови виникнення вільної робочої сили суттєво не відрізнялись від тих, що склалися ще 1917 року. Нові соціально-економічні реалії внесли свої корективи, а запровадження НЕПу лише активізувало відносини найму-продажу робочої сили. Аналіз майнового стану селянських господарств і демографічної ситуації дозволяє зробити висновок про закономірність існування у доколгоспний період приватного найму робочої сили.

Головною передумовою цього явища О. В. Десятніков називає соціальну диференціацію в українському селі, перш за все, за рівнем землезабезпеченості. Земля була основою усього сільськогосподарського

виробництва і від того, скільки господарство її мало, залежала його здатність забезпечити селянську родину продуктами харчування. Не менш важливу роль у диференціації господарств відігравала також наявність робочої худоби та мертвого реманенту. Адже без наявності цих засобів виробництва вести прибуткове господарство було неможливо.

Дослідник з'ясував, що чисельність найманих робітників (наймитів) у роки НЕПу невпинно зростала. Якщо у 1921 р. відчувували свою робочу силу 8 % селянських господарств, то в 1929 р. – 48,1 %. Причому в найми йшли як бідні, так і заможні селяни. Найм-продаж робочої сили був механізмом її збалансування між господарствами різних соціальних груп [17, 134–137].

Досліджуючи проблеми застосування найманої праці в селянських господарствах під час НЕПу, О. В. Десятніков довів, що у 1920-х рр. існувала нагальна і об'єктивна необхідність залучення додаткової робочої сили. Пожвавлення господарської діяльності після введення НЕПу сприяло потягу селянства до інтенсифікації виробництва та підприємництва, що вимагало залучення додаткової робочої сили. Цьому сприяло, за висновками автора, поширення офіційно дозволеної земельної оренди.

Важливим вбачається обґрунтування науковцем своєї позиції, яку він сформулював на сторінках «Українського селянина». Стисло вона зводиться до наступних положень. По-перше, частина селян вважала більш вигідним здавати землю в оренду, ніж наймати робочу силу. По-друге, багато селян не мали можливості особисто вести господарство через відсутність тягової сили, коштів на придбання посівного матеріалу тощо. По-третє, частина селян влаштувалась на роботу на підприємства і, залишаючись власниками землі, здавала її в оренду. По-четверте, орендодавцями ставали колективні господарства, які не мали можливостей обробляти свої земельні угіддя.

На основі детального аналізу О. В. Десятніков робить узагальнюючий висновок про те, що в період НЕПу попит на найману працю у селянських господарствах визначався, перш за все, загальним відновленням сільського господарства, зміцненням селянських господарств, зміною структури посівних площ в бік збільшення частки працемістких технічних культур, оживленням оренди землі. Загалом, найм додаткової робочої сили селянськими господарствами носив допоміжний характер, домінуючи над підприємницьким [18, 75–76].

Наскрізним тематичним напрямом журналу «Український селянин» є дослідження історії кооперативного руху. Матеріали цієї проблематики зосереджені переважно в рубриках «Українська селянська кооперація» та «Селянська кооперація: питання теорії та історії», які присутні практично в усіх випусках часопису. Значна частина публікацій цієї тематичної рубрики присвячена сільськогосподарській кооперації доби НЕПу.

Привертає увагу стаття А. М. Тростогон «Сільськогосподарська кооперація в Україні в 20-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект», у якій автор висвітлює рівень наукової розробки актуальної проблеми сучасними істориками. Вона зазначає, що питання, пов'язані з діяльністю сільськогосподарської кооперації практично не виділялися із загального контексту досліджень аграрної історії України. У той же час поточна література 1920-х рр., присвячена узагальненню свіжого досвіду роботи численних кооперативних організацій, аналізу й узагальненню здобутків і невдач, була досить значною, хоч і неоднорідною.

Дослідниця на сторінках «Українського селянина» доводить, що основну частину такої літератури впродовж 1920-х рр. складала видання, що вийшли з-під пера відомих вчених, організаторів української кооперації і, зокрема, тих із них, які брали безпосередню участь у створенні кооперативних об'єднань. Авторка зазначає, що «важко було ігнорувати наявність цілої плеяди вітчизняних авторів, котрі зробили вагомий внесок у розвиток світової кооперативної думки, серед них: М. Туган-Барановський, В. Качинський, М. Кондратьєв, О. Челінцев та інші. Їхній науковий спадок важко переоцінити, і хоча з другої половини 1920-х рр. праці цих вчених було заборонено перевидавати, їх вилучали з бібліотек та загальнодоступних книгосховищ, а самих авторів піддано репресіям [19, 118].

Авторка виокремлює фундаментальну працю М. Туган-Барановського «Соціальні основи кооперації», яка тільки за життя автора витримала три видання. У ній вчений детально досліджує історичну еволюцію кооперативних ідей та кооперативної практики різних країн, а також узагальнює світовий кооперативний досвід людства, формулює власні теоретичні висновки і передбачення. Зокрема, видатний економіст був переконаний, що «кооперативні організації повинні виникати цілком вільно, без жодного примусу, як спілки самопомогли населення». При цьому М. Туган-Барановський цілком слушно наголошує, що в умовах НЕПу найбільшого значення набувають кредитні, споживчі, закупочні товариства і товариства зі збуту і переробки. Доречно наведене міркування вченого про те, що кооперація була невід'ємною складовою соціалістичного руху, але застерігав від ототожнення її з соціалізмом, який, на його думку, був вигаданою штучною формою людського існування.

Характеризуючи бачення проблеми сучасними істориками, авторка посилається на С. В. Кульчицького, який справедливо зауважує, що державне втручання перших післяреволюційних років зумовило загрозу великомасштабної війни з селянством. Такої ж точки зору притримується і В. І. Марочко, наголошуючи, що ця політика була зумовлена не війною та розоренням, а швидше призвела до війни і занепаду.

Щодо дослідження розвитку конкретних форм селянської кооперації, то дослідниця підкреслює, що Б. І. Хорошун і А. Г. Морозов у своїх публікаціях зазначають, що оформлення

кооперативних союзів та центрів розгорталося у першій половині 1920-х рр. швидкими темпами. Створювались такі спеціалізовані об'єднання як «Укрбурякспілка», «Укрсільцукор», «Кооптах», «Добробут», «Плодоспілка» тощо. Усі вони, на думку дослідників, сприяли розв'язанню продовольчої проблеми і створювали умови для формування у селян почуття господаря виробництва, підвищували їх творчу активність.

У своїй статті А. М. Тростогон зазначає також, що не можна не погодитись із твердженням В. В. Калініченка про те, що поки кооперативні об'єднання у добу НЕПу будувалися на матеріальній зацікавленості селян і на добровільних засадах, вони були ефективним засобом підвищення сільськогосподарського виробництва. Однак, зауважує В. В. Калініченко, економічні методи управління в кооперації проіснували недовго. В умовах нееквівалентного обміну між державним сектором і кооперативами, руйнування демократичних основ життя суспільства, прибічники командно-адміністративних методів стали перекичувати саму суть кооперації, звужувати її функції [19, 119–120].

Період згорання НЕПу на прикладі українського села і утвердження тоталітарного режиму висвітлено у публікаціях Г. Т. Капустян. При підготовці своїх статей дослідниця максимально використала документальну базу проблеми – матеріали і стенограми з'їздів, пленумів та засідань політбюро ВКП(б) та КП(б) У, урядових рішень і документи місцевих партійних та радянських органів. Їх опрацювання і цитування у своїй науковій розвідці дало змогу авторці об'єктивно відтворити позиції більшовицьких лідерів щодо українського села, простежити динаміку боротьби у вищому ешелоні політичної влади і формування культу особи Й. Сталіна.

Щоб показати роль українських більшовиків у політичних інтригах, спрямованих на консолідацію просталінських політичних сил у статті аналізується доповідь С. Косіора на липневому 1928 р. пленумі ЦК ВКП(б). Очільник українських комуністів оприлюднив позицію української більшовицької організації щодо «правих». По-перше, він підтримав сталінську позицію стосовно загострення класової боротьби у міру просування країни по соціалістичному шляху; по-друге, підкреслив важливість боротьби з «правим» ухилом, пропонуючи у зв'язку з цим провести «ідеологічне щеплення, яке ми зробили стосовно троцькізму»; по-третє, він наголошував на необхідності боротьби з тими, хто сповідував непівські принципи; по-четверте, критикував позицію тих, хто був за скасування надзвичайних заходів. У своєму виступі С. Косіор наполягав на доцільності збереження примусових хлібозаготівель, різкого підвищення питомої ваги колективізованих господарств.

На основі ретельного аналізу партійних документів Г. Т. Капустян робить висновок про утвердження лінії на нищення господаря селянина-власника. Підтвердженням цього стала резолюція пленуму ЦК ВКП(б) на доповідь С. Косіора, у якій підкреслювалася пріоритетна роль українського хліба у загальносоюзному обсязі, ставилося завдання підвищити урожайність зернових культур в Україні на 35 %, здійснити перехід індивідуального селянського господарства на колективні рейки. Наголошувалось, що в українському селі куркуль є злісним ворогом колективізації, хлібозаготівель і її та інші заходи «можливо проводити тільки проти куркуля, тільки в боротьбі з ним». «Наставала епоха «великого перелому», трагічні наслідки якої позначаються на долях мільйонів людей», – зазначає авторка [20, 244–247].

Подальший розвиток подій в Україні на виконання директив ЦК ВКП(б) місцевим партійним організаціям про хлібозаготівлі Г. Т. Капустян аналізує в одній із своїх наступних статей «Початок сталінської «революції згори» в українському селі». Союзний центр наголошував, що особливі репресивні заходи необхідно застосовувати стосовно куркулів та спекулянтів, які зривають сільськогосподарські ціни, «потрібно зараз же нанести удар по закупівельнику і куркулеві, потрібно арештовувати спекулянтів, куркуликів і інших дезорганізаторів ринку та політики цін» [21, 259].

Авторка на сторінках «Українського селянина» констатує, що з цього часу хлібозаготівлі в Україні набувають характеру надзвичайних кампаній. На підтвердження висновку наводить чисельні факти застосування органами ОДПУ масових репресій. Так, у зведенні цього карального відомства від 14 січня 1928 р. йшлося про арешт 544 приватних хліботримачів. Паралельно з «викачуванням» хліба на селі насаджувалася карально-

репресивна система управління. Це знайшло відображення у поглядах, думках, судженнях селянства, у порівнянні ним «радянськи» і «царських» порядків», – йдеться у статті.

Настрої селянства передають використані дослідницею уривки із листів. Показовими є судження селянина Іванісова із Кам'янського району Запорізької округи у листі (січень 1928 р.) до свого родича: «Компартія, уряд і робітничий клас дивляться на селянство як на гаманець-самотряс», намагаються довести селян до жебрацького стану, щоб залучити до колгоспів». Про готовність селян до опору свідчать такі рядки: «Селянство перестало вірити нашому уряду, воно доведено до останньої межі терпіння... Селянство вже збирається брати вила і йти на уряд» [21, 258–260].

Багатогранна діяльність кооперативних об'єднань України у різні періоди НЕПу знайшла відображення на сторінках «Українського селянина» у наукових студіях й інших науковців. Так, С. М. Биченко у своїй публікації розкриває діяльність у добу НЕПу спеціалізованої системи сільськогосподарської кооперації «Добробут» з підвищення товарності селянських господарств [22, 200–223], а В. Є. Паскаленко висвітлює участь заможного селянства у сільськогосподарських кооперативах [23, 123–124].

Господарській діяльності спеціалізованого всеукраїнського кооперативного товариства «Кооптах», у середині 1920-х рр. присвятили свою наукову розвідку І. М. Романюк і Б. І. Романюк [24, 228–231]. Ю. Г. Раку з'ясував роль української сільськогосподарської кооперації у м'ясо-молочному експорті України у роки НЕПу [25, 262–265]. Споживча кооперація УРСР на останньому етапі НЕПу стала предметом дослідження Г. А. Волошкевича [26, 64–66]. До теми діяльності дитячих шкільних кооперативів в українському селі 1920–1930-х рр. звернулася С. О. Тищенко [27, 124–128].

На сторінках «Українського селянина», окрім розглянутих вище публікацій, знаходили відображення й інші теми життя українського селянства періоду «воєнного комунізму» і НЕПу. Зокрема, у низці публікацій висвітлювався стан культурно-освітньої роботи на селі. Діяльність сільбудів та їх вплив на формування свідомості українських селян у 1921–1929 рр. розглядає Н. І. Земзюліна [28, 145–147]. Організація і діяльність кіноустановок у 1920-ті – на початку 1930-х рр. та їх агітаційно-пропагандна роль у процесі становлення радянської ідеології в українському селі стали предметом дослідження Л. М. Солодкої [29, 25–27]. Історіографічна розвідка С. І. Дровозюка присвячена вивченню духовних явищ і процесів в українському селі у контексті церковної політики більшовицького режиму [30, 47–49], а Г. В. Лаврик – правовим аспектам вирішення релігійних питань в УСРР у 1920-х рр. [31, 45–47].

Таким чином, історіографічний огляд засвідчив, що тема періоду НЕПу є однією із пріоритетних на сторінках «Українського селянина». Висвітлюючи процес впровадження НЕПу (1921–1929 рр.), автори особливу увагу акцентували на аналізі історичних подій, пов'язаних з умовами розвитку соціально-економічного і політичного життя українського села 1920-х рр., з'ясуванні і критичній оцінці основних напрямів радянської політики на селі. Предметом дослідження у публікаціях «Українського селянина» була податкова політика, динаміка розвитку заможних селянських господарств, застосування найманої праці на селі, діяльність кооперативних об'єднань, культурно-освітня робота та інші аспекти життя українського селянства у добу НЕПу.

Список використаної літератури

1. Бундак О. А. Селянська реформа 1861 р. на сторінках «Українського селянина». *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. XVIII.
2. Житков О. А. Висвітлення проблематики аграрної історії 1917–1918 рр. на сторінках наукового видання «Український селянин». *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки.* 2010. Вип. 13. С. 230–241.
3. Кіреєва В. О. Висвітлення революційних потрясінь 1917–1921 рр. на сторінках «Українського селянина». *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Історичні науки.* 2018. Вип. 2. С. 46–56.
4. Кіреєва В. О., Морозов А. Г. Аграрна політика Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР на сторінках «Українського селянина». *Український селянин.* 2018. Вип. 19. С. 90–95.

5. Тараненко О. М. Аграрна політика П.Скоропадського на сторінках «Українського селянина». *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. Т.104. Вип. 91. 2009. С. 39–44.
6. Гоцуляк В. В. Аграрна історія в іменах на сторінках «Українського селянина». *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 87–90.
7. Кульчицький С. В. НЕП в загальноісторичному контексті. *Український селянин*. 2001. Вип. 3. С. 7–9.
8. Корновенко С. В. Податкова політика більшовиків в українському селі в 1921–1923 рр. *Український селянин*. 2001. Вип. 1. С. 41–43.
9. Корновенко С. В., Морозов А. Г. Трансформація податкової політики радянської влади в українському селі на початку НЕПу. *Український селянин*. 2001. Вип. 3. С. 230–235.
10. Міняйло С. А. Податкова політика радянської влади в українському селі у період розгортання суцільної колективізації. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 208–211.
11. Лазуренко В. М. Особливості участі заможного селянства України у виборчому процесі в 1921–1923 рр. *Український селянин*. 2001. Вип. 3. С. 236–240.
12. Лазуренко В. М. Селянські господарства України заможного (фермерського) типу у системі радянської сільськогосподарської кооперації в добу НЕПу. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 215–218.
13. Лазуренко В. М. Динаміка розвитку заможного селянського господарства товарного типу в період розквіту непу (1924–1927 рр.). *Український селянин*. 2012. Вип. 13. С. 202–206.
14. Лазуренко В. М. Висвітлення структури селянського господарства фермерського типу та його ролі в аграрному виробництві у науковій літературі 1920-х рр. *Український селянин*. 2014. Вип. 14. С. 21–24.
15. Кравченко В. І., Лазуренко В. М. Радянська політика щодо заможного селянства України в роки нової економічної політики (1921–1929 рр.) *Український селянин*. 2002. Вип. 5. С. 98–100.
16. Паскаленко В. Є. Заможний селянин в добу НЕПу: комуністична доктрина та економічні реалії. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 257–259.
17. Десятников О. В. Передумови застосування найманої праці в селянських господарствах України в умовах НЕПу. *Український селянин*. 2002. Вип. 5. С. 134–137.
18. Десятников О. В. Попит на найману працю у селянських господарствах України в період НЕПу. *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 75–76.
19. Тростогон А. М. Сільськогосподарська кооперація в Україні в 20-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект. *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 119–120.
20. Капустян Г. Т. Злам НЕПу. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 244–247.
21. Капустян Г. Т. Початок сталінської «революції згори» в українському селі. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 258–260.
22. Биченко С. М. Діяльність спеціалізованої системи сільськогосподарської кооперації «Добробут» по підвищенню товарності селянських господарств у добу НЕПу. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 200–223.
23. Паскаленко В. Є. Участь заможного селянства в роботі сільськогосподарських кооперативів доби НЕПу. *Український селянин*. – 2003. Вип. 7. С. 123–124.
24. Романюк І. М., Романюк Б. І. Господарська діяльність спеціалізованого всеукраїнського кооперативного товариства «Кооптах» у середині 20-х років ХХ ст. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 228–231.
25. Раку Ю. Г. Українська сільськогосподарська кооперація в м'ясо-молочному експорті України в роки непу. *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 262–265.
26. Волошкевич Г. А. Споживча кооперація в УРСР на останньому етапі НЕПу (1927–1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 5. С. 64–66.
27. Тищенко С. О. Дитячі шкільні кооперативи в українському селі 20-30-х рр. ХХ ст. *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 124–128.
28. Земзюліна Н. І. Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (1921–1929 рр.). *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 145–147.
29. Солодка Л. М. Організація і діяльність кіноустанов у 1920-ті – на початку 1930-х років та їх агітаційно-пропагандна роль у процесі становлення радянської ідеології в українському селі. *Український селянин*. 2002. Вип. 5. С. 25–27.
30. Дровозюк С. І. Духовні явища і процеси в українському селі у контексті церковної політики більшовицького режиму (історіографія проблеми). *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 47–49.
31. Лаврик Г. В. Правові аспекти вирішення релігійного питання в УСРР (20-ті рр. ХХ ст.). *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 45–47.

References

1. Bundak, O. A. (2010). Peasant reform of 1861 on the pages of «Ukrainian Peasant». *Problems of the History of Ukraine XIX – the beginning of the XX century. National Academe of Sciences of Ukraine. The Institute of History of Ukraine*. Kyiv: The Institute of History of Ukraine, Issue XVIII. 305 p. (in Ukr.).
2. Zhytkov, O. A. (2010). Lighting of agrarian history problems 1917 – 1918 on the pages of “Ukrainian Peasant”. *A. Scientific Notes of the State V. Vynnychenko Pedagogical University*. Issue 13. Series: Historical Sciences (2010), 230–241 (in Ukr.).
3. Kireyeva, V. O. (2018). Lighting of revolutionary shocks 1917 – 1921 on the pages of “Ukrainian Peasant”. *Bulletin of Bohdan Khmelnytsky National University. Series of Historical Sciences*, 2, 46–56 (in Ukr.).
4. Kireyeva, V. O., Morozov, A. G. (2018). Agrarian Policy of Skoropadsky P. Hetmancy and UkPR Principality on the pages of “Ukrainian Peasant”. *Ukrainian Peasant*, 19, 90–95 (in Ukr.).
5. Taranenko, O. M. (2009) P. Skoropadsky’s agrarian policy on the pages of “Ukrainian Peasant”. *Scientific Works of PetroPeculiarities Mohyla State University*, V. 104, 91, 39–44 (in Ukr.).
6. Hotsulyak, V. V. (2006). Agrarian History in names on the pages of “Ukrainian Peasant”. *Ukrainian Peasant*, 10, 87 – 90 (in Ukr.).
7. Kultchysky, S. V. (2001). NEP in the general historical context. *Ukrainian Peasant*, 3, 7–9 (in Ukr.).
8. Kornovenko, S. V. (2001). Bilshovyks fiscal policy in Ukrainian village in 1921 – 1923. *Ukrainian Peasant*, 1, 41–43 (in Ukr.).
9. Kornovenko, S. V., Morozov, A. G. (2001). Soviet power s fiscal policy transformation in the Ukrainian village at the Beginning of NEP. S.V. *Ukrainian Peasant*, 3, 230–235 (in Ukr.).
10. Minyailo, S. A. (2005). Soviet power fiscal policy in the Ukrainian village during the period of the continuous collectivization. *Ukrainian Peasant*, 9, 208–211 (in Ukr.).
11. Lazurenko, V. M. (2001). Peculiarities of the Ukrainian prosperity peasants participation in the election process in 1921 – 1923. *Ukrainian Peasant*, 3, 236–240 (in Ukr.).
12. Lazurenko, V. M. (2010). Peasant farms of Ukraine of the prosperous (farm) type in the system of the Soviet agricultural cooperation during the NEP period. *Ukrainian Peasant*, 12, 215–218 (in Ukr.).
13. Lazurenko, V. M. (2012). The dynamics of development of the prosperous peasant farm type during the period of NEP flourishing (1924–1927). *Ukrainian Peasant*, 13, 202–206 (in Ukr.).
14. Lazurenko, V. M. (2014). Lighting of the peasant farm type structure and its part in the agrarian production in the scientific literature of 1920-ies. *Ukrainian Peasant*, 14, 21–24 (in Ukr.).
15. Kravchenko, V. I. Lazurenko, V. M. (2002). Soviet policy with regard to the prosperous peasantry of Ukraine during the years of the New Economic Policy (1921 – 1929). *Ukrainian Peasant*, 5, 98–100 (in Ukr.).
16. Paskalenko, V. E. (2004). A prosperous peasant during the period of NEP: The communist doctrine and economic reality. *Ukrainian Peasant*, 8, 257–259 (in Ukr.).
17. Desyatnikov, O. V. (2002). Preconditions of hired labour use in the peasant farms of Ukraine in NEP conditions. *Ukrainian Peasant*, 5, 134–137 (in Ukr.).
18. Desyatnikov, O. V. (2002). Demand for hired labour in peasant farms of Ukraine during NTP period. *Ukrainian Peasant*, 6, 75–76 (in Ukr.).
19. Tostohon, A. M. (2003). Agricultural cooperation in Ukraine the 20-ies of the 20-th century: historiographical aspect. *Ukrainian Peasant*, 7, 119–120 (in Ukr.).
20. Kapustyan, H. T. (2004). Breaking the NEP.H.T. *Ukrainian peasant*, 8, 24-247 (in Ukr.).
21. Kapustyan, G. T. (2010). The beginning of Stalin’s “revolution from above” in the Ukrainian village. *Ukrainian peasant*, 12, 258–260 (in Ukr.).
22. Bychenko S. M. (2005). The activity of the specialized system of agricultural cooperation “Dobrobut” to increase the marketability of peasant farms in the era of NEP. *Ukrainian peasant*, 9, 200–223 (in Ukr.).
23. Paskalenko V. E. (2003). Participation of the wealthy peasantry in the work of agricultural cooperatives of the NEP era. *Ukrainian peasant*. 7, 123–124 (in Ukr.).
24. Romanyuk I. M., Romanyuk B. I. (2010). Economic activity of the specialized all-Ukrainian cooperative society “Kooptakh” in the mid-20s of the XX century. *Ukrainian peasant*, 12, 228–231(in Ukr.).
25. Raku Y. G. (2008). Ukrainian agricultural cooperation in the meat and milk export of Ukraine in the years of NEP. *Ukrainian peasant*, 11, 262–265 (in Ukr.).
26. Voloshkevich G. A. (2002). Consumer cooperation in the Ukrainian SSR at the last stage of NEP (1927–1929). *Ukrainian Peasant*, 5, 64–66 (in Ukr.).
27. Tyshchenko S. O. (2003). Children’s school cooperatives in the Ukrainian village of the 20-30s of the 20th century. *Ukrainian peasant*, 7, 124–128 (in Ukr.).

28. Zemzyulina, N.I. (2006). The activity of rural development in the formation of communist consciousness of Ukrainian peasants (1921–1929). *Ukrainian peasant*, 10, 145–147 (in Ukr.).
29. L. M. Solodka. (2002). The organization and activity of film institutions in the 1920s and early 1930s and their agitational and propaganda role in the process of the formation of Soviet ideology in the Ukrainian village. *Ukrainian peasant*. 2002, 5. 25–27 (in Ukr.).
30. Drovoziuk S. I. (2003). Spiritual phenomena and processes in the Ukrainian village in the context of church policy of the Bolshevik regime (historiography of the problem). *Ukrainian peasant*, 7, 47–49 (in Ukr.).
31. Lavryk G. V. (2003). Legal aspects of solving the religious issue in the USSR (20s of the XX century). *Ukrainian peasant*, 7, 45–47.

GOCLOWSKI Jacek, a post-graduate student of Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, Archeology and Special Branches of Historical science Department
e-mail: jacek.goclowski@msz.gov.pl

URKAINIAN PEASANTRY OF NEP PERIOD IN THE MAGAZINE «UKRAINIAN PEASANTRY»

Introduction. *In the study of the problems of the agrarian history of Ukraine from the standpoint of modern methodology, specialized scientific publications and, in particular, the first specialized peasant journal «Ukrainian Peasant» play an important part. One of the leading subject directions of the magazine is the study of the new economic policy (NEP), which replaced «war communism». The analysis shows that the pages of the magazine contain a significant number of publications dedicated to the prerequisites and the very process of implementing the new economic policy (1921–1929), when the problems of modernization of the agricultural sector were acute, on which the stability of the development of the entire economic complex depended.*

The purpose. *The purpose of the article is to analyze the content and subject matter of the magazine «Ukrainian Peasant» and clarify the features of the coverage of the Ukrainian village history in the era of the new economic policy (1921–1929) on its pages.*

Metothods *includes the principles of scientific objectivity, historicism, systematics, as well as methods of analysis and synthesis, generalization, historical-comparative, historical-typological.*

Results. *The author has made historiographic analysis of the process of the new economic policy (1921 – 1929) introduction in Ukraine on the pages of «Ukrainian Peasantry» edition. The attention is concentrated on historical events combined with conditions of socio economic and political development of Ukrainian country life in 1920-th, comprehension and critical estimate of the main trends of the Soviet agrarian policy. It has been cleared up that the subject of research of «Ukrainian Peasantry» publications is the fiscal policy, the dynamics of the prosperous peasant farms development, use of the hired labour in the village, the activity of cooperative units, cultural and educative work and other aspects of Ukrainian peasantry during the NEP (New Economic Policy) period.*

Conclusion. *Thus, the historiographic review proved that the topic of the NEP period is one of the priorities on the pages of “Ukrainian Peasant”. Highlighting the process of implementation on of the NEP (1921–1929), the authors focused special attention on the analysis of historical events related to the conditions of development of the socio-economic and political life of the Ukrainian village in the 1920s, the clarification and critical evaluation of the main directions of the Soviet policy in the village. The subject of research in the publications of “Ukrainian Peasant” was fiscal policy, the dynamics of the development of prosperous peasant farms, the use of hired labor in the countryside, the activities of cooperative associations, cultural and educational work, and other aspects of the life of the Ukrainian peasantry during the NEP period.*

Keywords: *Ukrainian peasantry, New Economic Policy (NEP), country farms, fiscal system, grain collection, Ukrainian Historiography.*

Одержано редакцією 5.12.2022
Прийнято до публікації 12.12.2022